

ומתוקים מדבש

סוגיות בהלכה מבוארים ומורחבים כלשון לימודים השווה לכל נפש
נכתב ע"י הרב זאב יהודה סטארק שליט"א רב קהילת "שמחת התורה" - ביתר עילית

פרשת בשלח - גליון מס' 40

מכתב לבני חו"ל בעניין 'ארץ ישראל' - בעקבות המצב השרוי בחו"ל

לכבוד מתפללי ה'שטיבעל' בראשות הגה"צ הרב רוטנר שליט"א - קווינס ניו יורק, הקוראים והמעיינים בדברינו תמידים כסדרם, ובראשם אבי מורי שליט"א, והג"ר באקשט שליט"א, והרב מגדי נומארק שליט"א, וכל שאר ידידינו.

ראשית דבר, יישר כוח על כל העידוד והחיזוק והמילים הטובות לגבי מה שאנו דנים וכותבים בסדרת 'ומתוקים מדבש'.

בתקופה האחרונה שמעתי 'מאחורי הפרגוד' שהרבה אנשים בחו"ל, מחמת המצב השורר שם, חושבים במחשבתם לעלות לא"י, או לכל הפחות לקנות כאן קרקע ודירות. ומצאתי לנכון להביא כמה הלכות ו'חיזוק' וכו' בעניין מעלת 'ארץ ישראל' - דברים שכבר כתבתי פעם (אמנם לעת עתה הוספתי כמה הערות חשובות), ובפרט בעניין בני חו"ל שרוצים להגיע לפה.

א"י נקנית ע"י יסורים

איתא בגמ' (ברכות ה.) שרבי שמעון בר יוחאי אמר, שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, וכולם לא נתנן אלא על ידי יסורים, ואלו הן: תורה וארץ ישראל והעולם הבא. עיי"ש.

ובמהר"ל (בהקדמה לדרוש על התורה) ביאר שבגלל שארץ ישראל היא ארץ קדושה, ובכדי להשיג אותה צריך להיות יותר רוחני, לכן אין ראוי לקבל אותה כי אם ע"י יסורים הממעיטים את כוח הגוף והגשמיות. עיי"ש.

ובענין יעקב (ד"ה שלש) ביאר, שבגלל שא"י באה לכלל ישראל בירושה (עיי' בשמות פרק ו פסוק ח דכתיב 'ונתתי לכם מורשה'), וכמו שכל ירושה אינה באה לאדם אלא ע"י צער ואבל (כי הרי רק במיתת האדם יש ירושה), כך א"י אינה באה לאדם אלא ע"י יסורים. ועוד, שא"י נקראת 'חיים' (למען ירבו ימיכם על האדמה), ומי שיש לו יסורים אין לו חיים (עיי' גמ' ביצה דף לב), אזי בזה שהוא 'ממית עצמו' מהחיים הטבעיים ע"י היסורים, מתקיים בו התנאי המאפשר לו להיות ראוי וזוכה לקבל את ה'חיים' של א"י, כי כל זמן שיש לו סוג 'חיים' אחד, אין לו האפשרות לקבל 'חיים' אחרים. עיי"ש.

ועיי' עוד בספר בן יהוידע (בניהו ברכות שם - ד"ה שלש) שכתב שהקב"ה רוצה לבחון את האדם ולנסות אותו לראות אם מה שחפץ לישב בא"י הוא משום קדושתה וקיום המצוות התלויות בה, או כדי לאכול מפירותיה ולשבע משובה, וע"י היסורים שמגיעים עליו יראה אם עדיין רוצה לישב בה, וזה יוכיח שכל סיבת ישיבת הארץ הוא מחמת קדושתה וקיום המצוות בה. עיי"ש.

ובמהרש"א ביאר, שא"י ניתנה ע"י יסורים להורות שלא תננה הארץ בכדי לאכול פירותיה ולהתענג מרוב טובה, כי בכך יבא לידי מרד בהקב"ה ח"ו. עיי"ש.

ויש לעיין האם אלו שנולדו בארץ שייכים לדברי גמ' אלו, דהיינו האם גם בהם נאמר שצריכים לקנות את ארץ ישראל ע"י יסורים. ובפשטות בזה שהגמ' כתבה כמה ציורים ביחד (דהיינו תורה, ענה"ב וארץ ישראל), משמע שכמו שבתורה וענה"ב כל אחד צריך לקנות בעצמו ע"י יסורים שלו, וא"ל לזכות ע"י יסורים של חברו, הוא הדין בארץ ישראל. אמנם זה אינו מוכרח דאפשר לומר לחלק דשמה אין ענין א"י דומה לתורה ועולם הבא, דבתורה ועולם הבא שהם דברים רוחניים ודאי שצריך כל אחד לזכות בהם ע"י יסורים שלו, ולא די בהם בייסורים של אחרים, משא"כ לגבי א"י אולי כיון שקיום המצוה הוא ע"י קניית דבר גשמי בארץ, שמה באה אחרי שכבר נקנית בייסורים, מהיכי תיתי לומר שהיורש צריך שוב לקנותה בייסורים.

ואין נראה לומר בדברי גמ' אלו, שרק בשעת נתינתן כאשר נתנן הקב"ה לישראל הם ניתנו עם יסורים (וכלשון הגמ' 'שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, וכולם לא נתנן אלא על ידי יסורים' וכו'), וא"כ אין מקום לקושיא דידן. דא"כ אף בעולם הבא ותורה נאמר דאין

צריכים ייסורים בקנייתם, וזה נראה ודאי דהתורה נקנית ע"י יסורים ללומדיה, ולא דווקא בשעת נתינתם מהקב"ה לישראל, ודו"ק.

חד מינן (בני בבל כשעולים לא"י) עדיף כתרי מינייהו (בני א"י)

עיי' בגמ' (כתובות עה.) אמר אבוי, וחד מינייהו (מא"י), עדיף (פיקח ובקיא) כתרי מינן (כשנים מבני בבל), אמר רבא, וחד מינן (מבני בבל) כי סליק להתם (לארץ ישראל) עדיף כתרי מינייהו. דהא רבי ירמיה כשהיה בבבל לא הבין את דברי החכמים, אך כשעלה לארץ ישראל החכים עד כדי כך דקרי לן (למני בבל) 'בבלאי טפשא'. עיי"ש. ונראה שיוצא מזה בחשבון פשוט - שכן חו"ל העולה לא"י עדיף כמו ארבע מבני חו"ל הדרים שם, ודו"ק.

ובשיטה מקובצת (שם - בשם הרי"ש) כתב שלש טעמים לזה, שכאשר בני בבל עולים לארץ ישראל - נחשבים כתרי מבני ארץ ישראל.

(א) כי בני ארץ ישראל טבע הארץ מסייע להם, משום ד'אורא דארץ ישראל מחכים', אבל אינם רגילים ללמוד כל כך בחריפות כמו בני בבל. ולכן בבני בבל ההרגל מסייע, ולבני ארץ ישראל טבע הארץ. וטבע הארץ עדיף מן ההרגל (כאשר בני בבל עדיין נמצאים בחו"ל), אבל כשבני בבל עולה לארץ ישראל הנה ההרגל והטבע מסייעין אותו, ומשום הכי עדיף כתרי מינייהו (דהיינו שיש לו שתי הדברים, טבע הארץ - דהיינו 'אורא דארץ ישראל' דמחכים, וגם החריפות שהוא רגיל ללמוד בו). עיי"ש.

וזה חידוש, שהעניין שהוא לכאורה סגולי - דהיינו האורא דארץ ישראל דמחכים, יש לו עדיפות וגובר על העניין הטבעי שהוא החריפות של בני בבל כל זמן שהוא בבבל (ועיי' לקמן במה שכתבנו בזה). אבל כשהוא עולה לא"י, יש לו את שתי המעלות.

והמעין בדבריו יראה, שדבריו נאמרו 'דווקא' על בני בבל, שהיתה להם חריפות מיוחדת, ולא על שאר בני חו"ל, וא"כ אם שאר בני חו"ל יעלו לארץ, לא יהיו הם כמו שני בני ארץ ישראל. ונראה דבזמננו אין עדיפות וחריפות מיוחדת לאלו שלומדים בחו"ל יותר מאלו שלומדים בא"י, ובכל מקום כל מי שלומד 'בעיון' - לומד באותו 'רמה', ואינו דומה לבבל שהיתה שם חריפות מיוחדת שלא היתה אז בשאר העולם, וא"כ רק א"י עדיפה משום דאורייתא דא"י מחכים, והעולה מחו"ל לדור בארץ בזמננו אינו מקבל המעלה דשווה הוא כתרי בני א"י, ודו"ק.

ולכאורה יהיה מותר לכן א"י לצאת לבבל אך ורק למטרה זו כדי ללמוד את החריפות שלהם, ואח"כ לחזור עם זה לא"י, ובחזרתו לא"י תהיה לו מעלה זו, וא"כ שוב יהיה כמו בן חו"ל שהגיע לא"י שעדיף הוא מתרי בני ארץ ישראל. ויצאתו הוא לצורך תורה - שהרי בשביל זה מותר לצאת לחו"ל, ואפשר לפלפל בכ"ז.

ויוצא מזה - שדברי גמ' אלו נאמרו רק על בני בבל, ואינו נוגע לזמננו, וכמו שביארנו. (ב) לפי שיצא מטומאת ארץ העמים ונכנס תחת כנפי השכינה"ב.

א. עיי' בספר האשכול (תלכות ס"ח סימן יד) ובשו"ת מהר"ק (סי' פד, ובסי' קא) שהקשו מדוע כשיש מחלוקת בין הבבלי והירושלמי אין פוסקים כהירושלמי, והא' 'אורייתא דארץ ישראל מחכים', וכן אמרו חו"ל ד'חד מינייהו כתרי מינן'. עיי"ש במה שתיארנו.

ב. והמפרשים הקשו שיש לעיין האם ניתנו לאברהם אבינו הבטחות גדולות ועצומות - עשירות ובנים וכו', א"כ מהו הנסיון הגדול שהיה לו ב'לך לך' מארצך, והרי כל אדם היה הולך לכל אשר יורוהו כדי לזכות בדברים האלו. ומובא ברש"י (אבות פרק ה' משנה ג' - מפרקי דרבי אליעזר) שהיה זה אחד מעשרה נסיונות שנתנסה בהם אברהם אבינו.

וראיתי בשם הגרי"ז זצ"ל שרואים מכך שגלות מן המקום שבו גלו תמיד, והוא נסיון על כל פנים - למרות ההבטחות הנכבדות שבאו לו מפי הקדוש ברוך הוא. ורואים מכאן שלצאת מן המקום שלך, אין זה דבר פשוט בכלל, ובפרט לעזוב משפחה טובה וכו' שומרי תורה (ולא כפי שהיה אצל אברהם), ואפילו שיועדים שמעלת א"י גדולה מאוד ואפשר לעשות 'שטייגן' שם, זה עדיין מאוד קשה, ובכלל בנסיון של 'לך לך'. ובאמת עיי' בספר רוח חיים (להג"ח מוולאז'ן זצ"ל - אבות פרק ה' משנה ב') שכתב שההתעוררות לאדם פתאום לילך לארץ הקודש - הוא ירושה לנו, וב'אגניטקה' של כלל ישראל לכל הדורות מהנסיון של 'לך לך'. עיי"ש.

וכאותר יסוד אמר הגרי"ז זצ"ל ע"ז שבמצרים היה רע ומר כשהיו משועבדים בגופם ובנפשם לאומה קשה ומלך קשה וכו', ויש לתמוה אם כן מה המקום לשבח אותם על כך שרצו לצאת מגויא צלמות הנורא הזה כפי שמעיד בהם הכתוב: 'כא אמר ה' וזכרתי לך חסד נעורך וכו', לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה'. והסביר, שאנו למדים מזה, שלמרות הכל הקושי של אדם לצאת מביתו ממולדתו ומן הארץ בה הוא חי - כבד הוא מאד, אף אם כל חייו בה אינם אלא סבל מתמשך וכו', עם כל זאת אחרי ככלות הכל עזיבת בית קשה היא מכל, ונכבדת ביחס לשאר סוגי הצרות, באשר כן הוא טבע מוסד בנפשו של אדם.

ורגיל אני לטעם דבריו אלו של הגרי"ז זצ"ל לבני קהילתי (יוצאי חו"ל) ולשבח אותם (וגם לנשים הצדקניות), ועל אף שיועדים שכאן בא"י יש הרבה מעלות שבבעבורם עזבו את מקום לידתם, עדיין עם כל זאת זהו ניסיון גדול מאד.

ועיי' עוד בספר אילת השחר (למור רשכבה"ג הראי"ל שטיינמן זצ"ל - בראשית דף צז) במה שכתב על עניין זה. עיי"ש.

ואע"פ שבני א"ג כ"נמצאים תחת כנפי השכינה, צ"ל - או שהציאה מטומאת עמים וכו' (כלשון השיטה מקובצת) גורמת להם יותר ס"ד, או שכיון שהם יותר רוצים להיכנס (ולכשון השיטה ז"ק) זה גורם יותר ס"ד כי הם מרגישים יותר סיבה להיכנס.

זהו חידוש, כי לפי הפשט הראשון של דבר שקשור לעצם ה'לימוד', דהיינו החריפות שלהם (על אף שאוירא דא"י מחכים' של בני ארץ ישראל יכול להיות ענין סגולי - ועיין לקמן), משא"כ לפי הפשט הזה - זהו דבר 'סגולי'.

ורואים הריבה פעמים שבני חו"ל שמגיעים לא"י הם בני עלייה באופן בולט, ואפשר להסביר עפ"י דברים אלו שכל יציאתם מחו"ל והגעתם לארצנו הקדושה כרוך בזה בעצם שהם 'מבקשים' ובני עלייה, ורוצים לצאת מטומאת העמים לחסות תחת כנפי השכינה.

יש לעיין אם משהו מארץ ישראל שהלך לגור בחו"ל לכמה שנים וכו', ואח"כ שוב חזר לארץ ישראל, האם הוא ג"כ נכלל בזה.

ויוצא ממהלך זה שכל בני חו"ל העולים לא"י הם נכללים בגמ' זו, ולא רק בני בבל (וכפשוט הראשון - וצ"ל לומר כאשר הגמ' אמר בני בבל - זה לא דווקא אלא כל בני חו"ל, משא"כ למהלך הראשון שזה דווקא).

ג) 'כשאדם לומד חוצה למקומו קובע לימודו יותר - ומצליח לפי שאינו מתבטל'.

ויוצא חידוש גדול מזה, והוא שאין ייחודיות דווקא בהעליה לא"י מחו"ל, וכל דברי גמ' אלו לא דיברו על זה שאנשים מגיעים מחו"ל לארץ ישראל, אלא שמחמת זה שמגיעים מחו"ל (בבל) לארץ ישראל, אינם נמצאים במקומם, ולפיכך אפשר להם ללמוד טוב יותר.

ולפי זה כל גמ' זו אינה נוגעת לבני בבל או לבני חו"ל בכלל, אלא לאלו שלומדים מחוץ למקומם (ורק נתן דוגמא לזה מבני בבל - שלומדים מחוץ למקומם), וא"כ זה אינו נוגע בזמנינו כאשר בני חו"ל עולים לארץ ישראל, כי הם עולים עם בני משפחתם (ואינו נוגע למה שכתב בשיטה 'לפי שאינו מתבטל'), משא"כ בזמניהם שהיו הולכים ללמוד לבד מבלי כל הטרדות וכו'.

ולסיכום: לפי מהלך א', המעלה של בני חו"ל המגיעים לארץ ישראל נאמרה רק אם מגיעים מבבל. ולפי מהלך ב', נאמרה מעלה זו לכל בני חו"ל. ולפי מהלך ג', אין הנושא קשור להגעה לארץ ישראל מחו"ל - אלא על עזיבת מקומו וליך למקום בלי טרדות, וזה שייך לבני חו"ל וגם לבני ארץ ישראל, ודו"ק.

אורא דא"י מחכים

עיין בגמ' (ב"ב דף קנח:) שנחלקו רבי אילא ורבי זירא באיזה הלכה, וכאשר עלה רבי זירא לארץ ישראל - הודה לדברי רבי אילא. אמר רבי זירא, שמע מינה אורא דארץ ישראל מחכים, ולכן עמד על אמתיהם הדברים והודה לדברי רבי אילא. עיי"ש. ועיין במדרש (ויקרא רבה ג-ה) דאיתא שאין תורה כתורת ארץ ישראל. עיי"ש.

יש חילוקי דעות בין המפרשים מהיכן נובעת הייחודיות של 'אורא דארץ ישראל', יש אומרים שזוהו ענין טבעי, כי אוריה ממוזג וטוב, וזה גורם לחכמה ולברירות (עיין בדר"ק בראשית פרק יח, ותהלים פרק מח פסוק ג, ופרק קטז פסוק ט). ויש אומרים שסגולת חכמה נובעת מפאת גודל קדושתה וסגולתה הרוחנית (מב"ט - בית אלקים שער התפילה פרק ה, מהר"ל - נתיבות עולם נתיב התורה פרק י, נתיב העבודה פרק יח). ועיין עוד בספרנו (בראשית פרק יא פסוק לא), עיי"ש.

וראית כמה פסקים מעניינים בענין 'אורא דא"י מחכים' ממרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בספר שו"ת ארץ ישראל. וזה תוכ"ד שם:

האם אורא דא"י מחכים הוא רק בתורה או גם בדברים אחרים? וענה: רק תורה.

(ולפי דברי אלו של מרן שליט"א יוצא שחילונים וכדו' הדריים בא"י אין שום מעלה אצלם בחכמה לעומת אלו הדריים בחו"ל שהרי זה נאמר רק לגבי תורה. ולכאורה נראה שדריים אלו מתיישים רק לפי המהלך הב' שהבאנו לעיל שאורא דא"י הוא ענין סגולי, ולא דבר טבעי).

האם אורא דא"י מחכים יותר בירושלים? וענה: בעיר העתיקה. (אף כאן נראה שנקט רבינו שהוא ענין סגולי כהנ"ל).

האם אורא דא"י מחכים בעבר הירדן? וענה: לא מצאנו. עיי"ש.

לימוד יום שלם בחו"ל או חצי יום בא"י

עיין בשו"ת וישמע משה (חלק ג דף תקמב) ששאל למרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א אם עדיף ללמוד יום שלם בחו"ל או חצי יום בארץ ישראל, והורה שעדיף ללמוד חצי יום בארץ ישראל מאשר ללמוד יום שלם בחו"ל, ונימוקו עמו - שזכות ארץ ישראל טעייה בידו וזכה להספיק בחצי יום כמו שיספיק בחו"ל במשך יום שלם. וכן הורה לו עוד פוסקים, והביאו ראיה לדבר מדאמרו בגמרא (ב"ב קנח:) 'אורא דארץ ישראל מחכים', ובגמ' (כתובות עה.) אמרו 'וחד מינייהו (מבני ארץ ישראל) עדיף כתרי מינן (בני בבל)', וא"כ בלימוד התורה בארץ ישראל זוכים להשיג כפול ממה שמשיגים בחו"ל - בין בכמות ובין באיכות, ולכן בוודאי שעדיף חצי יום בארץ ישראל מאשר יום שלם בחו"ל.

אמנם אחרים ממדולי הפוסקים פסקו (שם) שעדיף ללמוד כל היום בחו"ל מאשר חצי יום בארץ ישראל. והביאו ראיה מזה דפסק הרמב"ם (הלכות מלכים פרק ט הלכה ה) שמותר לצאת מארץ ישראל לחו"ל כדי ללמוד תורה. עיי"ש. ומוכח דלימוד תורה חשוב יותר מלדור בארץ ישראל. עיי"ש. ואפשר לדחות ראיה זו. ועיין עוד בתוס' (ע"ז יג. ד"ה ללמוד תורה). עיי"ש.

הלומד יחידי בא"י

עיין בשו"ת מנחת שלמה (תניינא סימן ק אות י) שכתב, הנני רושם את אשר הקשיתי מכבר הימים על המובא בארצות החיים של הגר"ח פלאגי' (שער ד אות יא בשם כמה ספרים - וכן איתא בעיני' בהקדמתו לסידורו), דמ"ש 'חרב אל הבדים' על הלומדים בד בבד, דעל יושבי א"י לא נאמר דבר זה. ולדידי תמוה טובא, והרי אחד מד' הדברים שלמד דוד מאחיתופל הוא שמצאו שהיה יושב ונוסק בתורה יחידי, ואמר לו: והלא נאמר 'חרב על הבדים' וכו', והוא היה בא"י. עיי"ש.

ועיין עוד בספר שו"ת ארץ ישראל (דף צא) ששאל האם מותר ללמוד בלי חברותא בארץ ישראל משום דאורא דא"י מחכים. והביא שכתב לו הגאון הגדול אביגדר נבנצל שליט"א: 'אבל עם חברותא יחכים יותר', ושמרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א ענה: נכון, אבל יותר טוב בחברותא. עיי"ש.

ועיין עוד בשו"ת שלמת חיים (מהדור"י י"ד סימן צט) שהביא הגר"ח זוננפלד צ"ל את דברי היעב"ץ להלכה. עיי"ש, ועיין בהערה.

שלא לדבר בגנות הארץ

עיין בגמ' (כתובות דף קיב:) שרבי אמי ורבי אסי היו קמים וזזים ממקומם בימות החמה מהמקום שהגיעה אליו השמש, אל מקום מוצל, ואילו בימות הקור היו עוברים

וראוי לציין מה ששמעתי מהגאון רבי מאיר שמוחא אויערבאך שליט"א (חבר דברי"ץ דעירונ ביהר עילית - וראש כולל להוראה, ובעמ"ס אמרי שמחה על מסכתות הש"ס), באמצע השבועה על אחותו הרבנית טרגר ע"ה (שהיתה גרה באנטוורפן עם בעלה הראש ישיבה זצ"ל), שישב וחזר ואמר - 'לך לך מארצך'..... ומבית 'אביך', והרי אברהם הלך 'רק' מתרח, אמנם אחותי הלכה מבית אבי מורי - הגרש"א זצ"ל (על פי עת רבי חיים קרייזוויטש זצ"ל). והלכה לחו"ל חמש שנים אחר החתונה, וכמעט לא היה מגיין במקום שהיא הלכה, והיה זה שבבילה מסירות נפש שאין כדוגמתה, ולא דיברו את השפה וכו', ולא היו מלאפונים וכו', רק שלחו מכתבים. אמנם ב"ה כמה שנים לפני פטירתה היה כינוס של יותר מאלף בוגרי הישיבה של בעלה זצ"ל, שהיא כמובן עזרה ועמדה לימינו בל"ה בכל השנים.

ג. הלומד יחידי - יסוד הדברים
עיין בגמ' (ברכות סג, תענית דף ז, מכות דף י) שאיתא חרב על צוארי שונאיהם (כלשון סגי נהור - של תלמידי חכמים) שיושבין ועוסקין בתורה כל אחד בפני עצמו, ולא עוד אלא שמתפשין וחוטאין. עיי"ש. ובמהרש"א (מכות שם) איתא, מדרך למוד תורתנו מתוך עומק העניינים, לא יעמוד האדם על בוריה של תורה ועל אמתתה רק על ידי לפלול וחדוד עם חברים, כי הטעות מצויה בלימוד יחידי, משא"כ בלימוד של רבים, שאם טעק אחד מהם - השני מודיעו טעותו. מה שאין כן דתי העובדי כוכבים שחשדו לו דת לעצמו, כפי רצונו ודעתו, ואין צורך לחברים. ומי שעוסק בתורה ביחידות הנה הוא עוסק בה עובד כוכבים העוסק בה. שלימודו ביחידות. ואמרינן בסנהדרין, עכו"ם העוסק בתורה חייב מיתה בידי שמים. ואמרינן שם דכל מיתתו של בן נח היא בסיף. ועל כן זה העוסק בתורה כמדידת העכו"ם ביחידות ראוהו לעונש מיתת חרב וסיף. עיי"ש.

יש לעיין בזה מזה דהקשה בספר עיי"קב על הא דאיתא בגמ' (ברכות דף י) שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שכינה עמו. והקשה שם, דהא הוי מצוה הבאה בעבירה, כיון דאסור ללמוד יחידי. ותיירץ, דהתם איירי באפשר ללמוד בחברותא, ואז יש איסור, משא"כ כשאי אפשר לו ללמוד אלא ביחיד. עיי"ש. וכן יעניב"ץ (תענית ז) ג"כ הרגיש בהערה זו, וכתב שכל הגמ' הנ"ל מדברת על מי דאית ליה רב או חברים ותלמידים הגונים, וכחו יפה, דאל"ה מאי אית ליה למעבד? ותנינן התם (אבות), מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שהקב"ה קובע לו שכר וכו', אלא הכל לפי שהוא אדם ולפי בני אדם המצויים לו, שאם אינם מהוגנים אסור ללמוד עמהם וכו'. עיי"ש. וראיתי בשם מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א (דף על הדף תענית דף תיש - מכת"י) לתרץ קושיא זו, שאין חייב כל היום ללמוד עם חבר, רק קצת. עיי"ש.

ועיין עוד ביושלו"מ (ברכות פרק ה הלכה א - וכן איתא ברמב"ם הל' תלמוד תורה פרק ג הלכה יב) שכתב שהיגע בתלמודו בצנעה, לא במהרה הוא משכח, מה טעם, 'זאת צנועים חכמה' (משלי פרק יא פסוק ב), עיי"ש. ולכאורה כוונתו במי שלומד לבד (ובאחד האופנים המובאר לעיל), אמנם עיין בספר הזכרון (למרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א - פרק א אות י) שכתב ש'צנעה' הכוונה שילמד עם חכמים בצנעה. עיי"ש. ועיין עוד בספר חסידים (סימן תתקמ) שכתב וז"ל: 'יש אדם מצליח בלימודו עוסק לבד - יותר ממה שהיה לו חבר, לכן נאמר (משלי פרק ה פסוק י) 'היה לך לבדך'. עיי"ש. והנה הרמב"ם לא הביא דין זה בכלל, ועיין בפירוש המשניות (להרמב"ם, אבות פרק א משנה ו) שכתב 'עשה לך רב - ולא תלמד יחידי'. עיי"ש. אמנם כאמור - ב"ד החזקה' לא הביא דין זה דאסור ללמוד יחידי, וכן בטוש"ע א"ע מובא הך דינא.

הלכה למעשה בהנ"ל

עיין בספר מנחת שמואל (לתלמידי של הגר"ח מואלאוין זצ"ל - דף לב ס"ק ה) שכתב שבז"ח שנקטבו התלמוד ופרושיהן - מוטב ללמוד לבדו אם אינו מוצא חבר השוה לו בשכל ובסברה. עיי"ש. ובשו"ת שלמת חיים (מהדור"י י"ד סימן טז) הביא הגר"ח זוננפלד צ"ל על מה שמוכח שהגר"א למד בביתורתי יחידי, שבדאי לא מצא חברים כמותו, ועכ"פ מי שלומד לעצמו - שמרשיג שבענין זה יעלה בידו יותר להבין דבר על בוריו, וכוונתו שאחר שיעלה בידו יראה להשתדל גם עם אחרים, שפשיטא שאינו בכלל זה. עיי"ש.

ובשו"ת משנה הלכות (חלק י סימן קט) איתא, זה זמן רב אשר יושבתי בזה, די"ל דדוקא בזמן שלמדו תורה שבעל פה - בע"פ, אז כלומד בד בבד אסור ויכול להטפש. אבל בזמן הזה שלומדים הכל מתוך ספרים וגמרות וספרי קודש - ליכא איסור ולא מיקרי בד בבד, שהספרים הם רבותינו וכו'. ולפ"ז אתי שפיר דברי החסיד בספר החסידים דלענין בד בבד ליכא כשלומד מתוך ספר, וגם משום מטפשת ליכא שהרי רואה בספר, ולכן שפיר תלוי בטבע האדם, כי יש אדם מצליח בלימודו כשהוא עוסק לבד - יותר ממה שהיה לו חבר וכנ"ל. עיי"ש. וכן עיין בשו"ת תשובות והנהגות (חלק א סימן תקמב) שכתב שרואה שבוטחני דיש הרבה ספרים בכל מקצועות התורה - הם החברים שעוסקים עמהם בתורה. ואף שאין תחילת לחבר שמחיד אותו, מ"מ כבר אינו יחידי, ועל כנון דא לא אמרו חז"ל 'חבר אל הבדים'. שוב העירונני ש"כ הפלא יועץ (אורח אילם ברכות סג) שאפשר שבזמננו הני ספרי דבי רב הם החברים. וכן איתא מהר"ח פלאגי' (בני חיים מסיבה ח כלל סא) וברש"י (אבות) בהא דקתני 'קנה לך חבר', אמרי לה - ספרים, ואמרי לה - חבר ממש, לפי שטובים השניים מן האחד. וכן שמעתי על רבינו החזו"א זצ"ל שנשאל למה לומד יחידי, הלא אמרו 'חבר אל הבדים' וכו', והצביע על דברי רש"י ושאמר מפרשים שהלומד בספרים איננו לומד יחידי, ויום יום מוציאים לאור ספרים להקל על לומדי תורה. והם רבותינו וגם חבירינו שעל ידם גדלים בתורה, אבל ודאי אם אפשר בחברותא ראוהו הדבר ונאה ויאה, ששני ת"ח מחדיין זה את זה וכל אחד מעמיד את חברו על האמת. עיי"ש. ודלא כמו שמצאנו בספר החרדים (הקדמה בתנא יט) שכתב דמתאן המצות שלא ללמוד יחידי, ומשמע אף בזה"ז. עיי"ש. ועיין עוד בספר שם עולם (שער החזקת התורה פרק כא אות א) שלא חילק החפץ חיים זצ"ל בין זמנים לזמנים באיסור זה. עיי"ש. ועיין עוד בבאיור הלכה (א"ח סימן קנח ד"ה יקבע) שכתב: 'והנה עצם הלימוד אף שכשהוא לומד ביחיד הוא גם כן מקיים מצות עשה של תלמוד תורה, מכל מקום לכתחילה מצוה להדר כל מה שיכול ללמוד בחברותא. עיי"ז' יש כבוד שמים יותר, וכן אמרו חז"ל בכמה מקומות 'כרב עם הדרת מלך', וכבר אמרו חז"ל שיש נפקא מינה בין מי שלומד ביחיד, דאף שהקדוש ברוך הוא קובע לו שכר על זה, מכל מקום לא מכתבן ממילי בספר החסידים שלא ביחיד וכו'. עיי"ש. ורואים מדבריו שכתב בן רק משום כבוד שמים וברב עם הדרת מלך, אך לא כתב משום איכות הלימוד שמתחדד יותר בלימוד בחברותא. וצ"ע.

(ונראה שכלל הנ"ל אין כלל מחלוקת, והגדר הוא שבדאי יותר טוב אם אפשר ללמוד עם חברותא, אמנם מי שלומד יותר טוב בלי חברותא, וכו', לא נאמר עליו דברי הגמ' הנ"ל 'חבר אל הבדים', כי הרי יש לנו ספרים וכו'). ויש לבאר בפרט באיור, שצונזם אם למדו באחרות עלולים היו לצאת מזה תכלות גדולות (שמתפשין וחוטאין עפ"י טעיותיהם), משא"כ אחר שנקטבו כל מיני מפרשים וספרים, אפילו אם

ממקום שיש בו צל למקום שיש בו קרני השמש מהמחממות, ועשו זאת כדי שלא יוכלו להתרועע על ישיבת ארץ ישראל. עיי"ש.

והרי אם ישאלו כל בר ברב אם מותר לדבר לשה"ר כנגד הארץ וכו' (ולא על אנשים שגרים שם - שהרי בודאי זה אסור, אלא על הארץ בעצמם), הם יענו, ודאי שלא. והרי זה פרשה מפורשת בתורה של 'המרגלים', וכלל ישראל עד היום הזה סובלים 'מבכייית חינו' זו. אמנם יש לדון בזה, שאיך אפשר ללמוד מהמרגלים שדיברו לשה"ר על א"י, אחר שהיה להם צווי מיוחד להיכנס לארץ והם חטאו וכפרו וכו', למשהו שבדורות הבאים סתם מלכוננים או מדברים כנגד האוייר או על הארץ, שאין זה לשה"ר לא אדם אלא על עצים ואבנים. ואפילו שמבואר בגמ' הנ"ל שרבי אמי ורבי אסי היו קמים וזזים ממקומם בימות החמה מהמקום שהגיעה אליה השמש וכו', שמעתי ממורי ורבי הגאון

רבי יוסף יצחק לרנר שליט"א (בעמ"ס שמיירת הגוף והנפש, ספר הבית, וספר גניאות מי יבין - וראש כולל להוראה בירושלים ע"ה ק' תובב"א - ואמר לי ששמע מהגאון רבי יצחק ברקוביץ שליט"א - ראש הישיבה ישיבת אש התורה, והגאון ר' זעליג פליסקין שליט"א - שידוע שדיחה רב להם בהלכות לשון הרע, ושכבר חיברו ספרים על הלכות לשון הרע) שזו רק עפ"י מדת חסידות, ולא מעיקר הדין, ומעיקר הדין 'דיבת הארץ' אינו אסור באיסור לשון הרע, והוסף מור"ר שליט"א שהיה שום פוסק (כולל ההפך חיים) לא הביא דברי גמ' זו להלכה. ואפילו שבספר בן יהוידע (שם)

איתא שמכאן ילמוד אדם מוסר השכל לשמור פיו ולשונו לכל יוציא מפיו שום דבר לא טוב לנגות אפילו אמה אחת מארץ ישראל, הן מצד האוייר, הן מצד קור וחום, הן מצד הפירות, והן בעניין הבניין וכיוצא. ואפילו בעת חורבנה שהיא ביד הגויים, והבתיים הם של הגויים, כדי שלא יהיה בכלל מוציא דיבה על א"י. עיי"ש. אמנם לא קיימא לן להלכה כדבריו, והוא דעת יחידה, והרי היה לפוסקים להביא דברי גמ' זו להלכה, וא"כ ראה מכאן שלמדו שהוא מדת חסידות, ולא מעיקר ההלכה, והטעם שלא לומדים ממעשה המרגלים הוא כפי שביארנו, שאין לדמות ציור זה לציור בדורות הבאים שמדברים לשה"ר על ארץ ישראל. ובודאי ארץ שעליה נאמר 'עניי ה' אלוךך בה', אינה ראויה לדבר עליה, אמנם בגדרי ההלכה - על לאו זה של לשון הרע עובר.

והיה קשה לענ"ד על כל הנ"ל, ממה שאיתא בגמ' (שם ערכין דף טו.) בא וראה כמה גדול כחו של לשון הרע, מנלן מהמרגלים, ומה המוציא שם רע על עצים ואבנים (כלומר על ארץ ישראל) (קשענשו במיתא במיפניה). המוציא שם רע על חבירו על אחת כמה וכמה. עיי"ש. וכך שד"ך דא"ר למד איסור לשון הרע אצלנו מאיסורם של המרגלים, ולכאורה יש ראייה מפורשת שיש איסור לדבר כנגד ארץ ישראל גם אצלנו. וצריכים לומר 'בפשטות' שהקל וחומר אינו מגלה שיש איסור לדבר על ארץ ישראל גם אצלנו, אלא לומר - דמה המרגלים שהיו מצווים להיכנס לארץ ישראל בציווי מיוחד וכו' נענשו רק מומתה דבתם על עצים ואבנים, ואף דזה באמת לא שייך אצלנו, אמנם עם כל זאת רואים אנו שהיתה שם תביעה עליהם - וששייך מושג של תביעה על דיבור כנגד עצים ואבנים, וק"ו הוא כשאנו מדברים על אנשים, ודו"ק.

עוד היה קשה לי ממה שאיתא בספר היראים (מצוות קצא) שכתב וז"ל: 'ואפילו על עסקי חבירו וממונו אסור להוציא דבה, כגון שרוצה לתת מתנה לחבירו, ובא אחר וגילה אותו על שקר, ונמצא מוציא דבה כדאמרינן בערכין פרק יש בערכין להלך (טו.)'. אלא נחתם גזר דינם של אבותינו אלא בשביל שהוציאו דבה על הארץ. עיי"ש. ובספר חפץ חיים (הלכות לשה"ר כלל ה' אות ז) הביא את דברי היראים אלו להלכה וכתב, וז"ל: 'ודע דכשם שאסור להוציא דבה על חבירו - כן על חפציו אסור להוציא דבה, וזה מצוי מאד בעונותינו הרבים, שחוננו אחד מוציא דבה על נכסי חנונו אחר, וכל כהאי גוונא מפני הקנאה, וזו היא לשון הרע גמורה מדאורייתא. עיי"ש. (ובזמננו בעל חנות אחד יכול ח"ו לומר שהסחורה לא האוכל או החומרים וכו' של השני אינם איכותיים וכו' כמו הסחורה שלי - מחמת קנאה ותאוות ממון, ואכמ"ל).

ואפשר להלך טובא בין חפציו של מישוה - שהוא 'סניף' וקשור לבן אדם עצמו, וזה כאילו שאתה פוגע בו, מלדבר על ארץ ישראל שהם כביכול 'רק' עצים ואבנים, ודו"ק. וכהנ"ל כל ראיית היראים הוא שרואים מושג כזה אצל המרגלים, שאצלם היתה אוהרה שלא לדבר כנגד עצים ואבנים על ארץ ישראל - ואפילו שזה לא היה קשור לבן אדם וכו', ומה נחמד שיש 'מושב' כזה, הגם שלא שייך אצלנו 'עצם' דבר זה לדבר כנגד ארץ ישראל, ועל זה בא הקל וחומר לומר, שלא לדבר על חפציהם כאשר זה 'קשור' לבן אדם, אמנם אין מזה ראייה שיש איסור לנו לדבר על העצים ואבנים של ארץ ישראל, אמנם בודאי יש מדת חסידות בו, וזה לא עפ"י רוח התורה, אמנם א"א לומר שעוברים בזה איסור של לשון הרע בגדרי ההלכה, וכן נראה לי כוונת דברי הרבנים אלו, ודו"ק.

סוגיות הגמ' בכתובות בעניין מעלת ארץ ישראל

עיי' בפני יהושע (כתובות דף קיא.) על מה דאיתא שם בגמ' 'כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עון' וכו', שנראה דהיינו דווקא במי שדר בה לשם מצות ישיבת ארץ ישראל שהיא מקום קדוש, וכדי שתגין עליו זכות ארץ ישראל שלא יבא לידי חטא וכו'. עיי"ש.

ועיי' בגמ' (כתובות קי.) שאיתא שכל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה. עיי"ש. וראיתי שבפשוטו הפירוש הוא כי עיקר ההשגחה הפרטית היא בארץ ישראל, כדכתיב: 'ארץ אשר עיני ה' אלקיך בה, מראשית כנה עד אחרית שנה'. ועיי' בספרי (על הפסוק שם) שבארץ ישראל הקב"ה מוריד גשמים בכבודו ובעצמו. ובירמ' (ויקרא פרק יח פסוק כה) האריך לבאר שארץ ישראל היא נחלת ה' המיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילה אותה לעמו המיוחד שמו, זרע אוהביו, ולכן הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה, ולא תסבול עובדי ע"ז ומגלים עריות, ומשא"כ בחוץ לארץ. וסיים הרמב"ן שזהו מאמרם 'כל הדר בחוץ' דומה כמי שאין לו אלוה. עיי"ש. ויתכן שזה הוא גם הביאור במה שאמרנו דח"ל שהנמצא בא"י שרוי בלא עון, כי הוא חוסה תמיד תחת עיני השכינה, או יתכן דכיון שהוא תחת עיני ה' - אינו יכול ואינו מסוגל לחטוא. והדבר ברור לתלמוד.

ובספר עמק ברכה (בענין הלל על חט) ביאר בזה - אמאי אין אומרים שירה על נס שבחו"ל, כיון דאין שם התגלות השכינה. עיי"ש.

ועיי' בספר משלחן רבי אליהו ברוך (להגאון רבי אליהו ברוך פינקל זצ"ל מ"מ ישיבת מיר ירושלים - פרשת שלח דף קסד-קסה) שכתב שמצאנו לשון רש"י (ע"ז יז.) גבי כל העוסק בתורה בלבד ואינו עוסק בגמ' דומה 'כמי שאין לו אלוה, ופירש"י - 'להגן עליו'. ואפשר שזה גם הביאור כאן במה שאמרנו שהדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה, שאין לו את השכינה - להגן עליו. וזהו ג"כ חלק מענין השראת השכינה. ומה נלמד כמה נואלו האנשים שבורחים מארץ ישראל בעת מלחמה שהלא הוא המקום המוגן מכל, שעליו נאמר 'להגן עליו'. ולכן כתיב (יואל פרק ג פסוק ה) כי בהר ציון תהיה פליטה - במלחמת גוג ומגוג וכו'. עיי"ש.

אם יש מצווה לגור בא"י - דברי הראשונים

בפרשת מסעי (במדבר פרק לג פסוק ג) כתיב: 'והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה'. עיי"ש. ונחלקו הראשונים בפסוק הנ"ל ובעוד פסוקים הדומים לה, אם היא מצות עשה לישב בארץ ישראל, או דאין אלא הבטחה.

הרמב"ן (לספר המצוות - מצוה ד אות ב, ובפרשת מסעי שם) כתב שהיא מצות עשה לדורות מתחייב כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות כידוע בתלמוד וכו'. עיי"ש. וכן איתא בספר זרר הרקיע (עשין סימן עו), עיי"ש.

ברש"י (מסעי פרק לג פסוק ג) איתא דהאי קרא להבטחה הוא דאית, וז"ל: 'והורשתם אותה מיושביה, ואז - וישבתם בה, תוכלו להתקיים בה, ואם לאו - לא תוכלו להתקיים בה'. עיי"ש. ועיי' באור החיים (שם) דגם לרש"י ההבטחה היא בהישיבה, אבל הירושה דהיינו הכיבוש - גם לרש"י מצוה היא. דע"י קיום מצות 'והורשתם' יזכו להבטחת ישיבה. ומבואר דבישיבה גופא ליכא מצוה כלל לרש"י. עיי"ש.

ועיי' עוד בתוס' (כתובות דף קי.) שכתבו, שמצות ישוב ארץ ישראל אינה נוגהת בזמן הזה דאיכא סכנת דריכים, ובשם רבינו חיים כהן כתבו עוד, דעכשיו אין מצוה לדור בארץ ישראל, כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולים לזיהר בהם. עיי"ש.

ומבואר מדבריהם שבעצם איכא מצות ישוב ארץ ישראל, ובזה סברו דלא כרש"י, ונוהגת בעצם גם בזה"ז, אלא דלמעשה - בזה"ז אינה נוגהת מהטעמים שכתבו התוס', או מפני הסכנה או משום המצוות התלויות בארץ.

ועיי' עוד בשו"ת מנחת שלמה (תניינא סימן ק אות י) שכתב שמדברי ר"ח כהן מוכח שגם בזה"ז שפיר נוגהת מצוה רבה זו של ישוב א"י, אלא שהוא סובר דכיון שאין יכולין להזהר בזה"ז בקיום המצוות התלויות בה, לכן חלילה לבוא לא"י ולעבור על חוקי ה' ותורותיו ולקיים את המצוה ע"י עבירות. ומ"מ בזמננו דאפשר שפיר לשמור ולקיים, שפיר חייבין לעלות גם לר"ח כהן. והרי זה דומה למ"ש שם בתחילת הדברים דאינו נוגה בזה"ז משום סכנת דריכים, שהפסוק הוא מטעם אחר, אבל לא מפני שבעיקר המצוה יש חילוק בין זמן הזה לזמן הבית. או כמו דאיתא בתשב"ץ ועוד - דפטורין בזה"ז מלעלות לא"י משום עניות שמעבידין על דעתו וע"ד קונו וכו'. ובדעת הגר"א (אבה"ע סימן עה ס"ק יז) נראה דשפיר סובר שדין ישוב א"י ודאי נוגה גם בזה"ז, אלא שלעילנו זה שייך להאחר לכוף ולהכריח, כמו שאין ב"ד כופין כל אדם לעלות לא"י משום חובת קיום מצות ישוב א"י. עיי"ש.

ועיי' עוד בריטב"א (יומא לה.) לענין האיסור לשוב למצרים, שכתב דאינו אלא בזמן שישאר שרויין על אדמתם, אבל בזמן הזה שנגזר עלינו להיות נדחים בכל קצוי הארץ - כל חוצה לארץ אחד הוא, ואין איסור אלא שלא לצאת מדעת מן הארץ לחוצה לארץ. עיי"ש. ולכאורה משמע דגם לענין גוף המצוה דישב ארץ ישראל חלוקין הם בין הימים ההם לזמן הזה, דבזמן הזה דגזור עלינו גלות - המצוה היא רק שלא לצאת מדעת מארץ ישראל, אבל מצוה לעלות לארץ ישראל ליכא. אמנם אפשר לדחות שהריטב"א רק היה מדבר בעניין יציאה מן הארץ לגבי איסור ללכת למצרים, ולא עסק כלל במצוות ישוב א"י, ופשוט. ועיי' מש"כ בזה בשו"ת אבני נזר (וי"ד סוף סימן תנ"ד אות טז), עיי"ש. וברא"ש (סוף מסכת כתובות פרק יז סימן יז - בשם רבינו מאיר) איתא שחלוק מצות ישוב בזמן הבית לזמן הזה, דבזמן הבית יכולה גם האשה לכוף האיש לעלות, אבל בזמן הזה האיש כופה את האשה אבל האשה אינה כופה את האיש. עיי"ש. ורואים מדבריו שהוא מחלק בין זמן הזה לזמן הבית.

שיטת הרמב"ם בהנ"ל

הרמב"ם השמיט מצוה זו ממניין התרי"ג, והאריכו בזה המפרשים בטעמא דמלתא. ויש בזה נפק"מ בבאור שיטתו. יש שכתבו דמדל"א מנה אותה מבואר דסבר שאינה מצוה כלל - וכדעת רש"י. ויש שכתבו דבאמת גם להרמב"ם מצוה היא, רק דעפ"י הכללים שהשיגה הרמב"ם בחיובם - לא יתכן למונה במנין, אבל כיסוד הדבר נראה להרמב"ם דמצוה היא. ויש שלמדו שדעתו היא שהוא מצוה מדרבנן (עיי' בספר ארעא דרבנן - לאבי מהרי"ט אלגזי זצ"ל - ערך י' אות רצו - בשם כנסת הגדולה י"ד רלט, ורדב"ז חלק ב סימן קטו).

ראיה מהגמ' - סוטה

עיי' בגמ' (סוטה יד.) מפני מה נתאוהו משה רבינו להיכנס לא"י, וכי לאכול מפריה או לשבוע מטובה כו', אלא הרבה מצוות נצטוו וישראל ואין מתקיימות אלא בארץ ישראל. עיי"ש.

ובאחרונים תמהו על גמ' זו, למה לא אמרו שם כפשוטו שמרע"ה נתאוה להיכנס לארץ ישראל מחמת מצות ישוב ארץ ישראל, ואולי יש להביא ראייה מפורשת מגמ' זו שישבת א"י אינה מצוה. אמנם נלענ"ד שבפשוטו אפשר לדחות, שאולי מצוה זו של ישיבת הארץ נכללת במה שהגמ' אומרת 'אלא הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימות אלא בארץ ישראל', ושזו אחת מהמצוות.

ועיי' במשך חכמה (ריש פרשת ואתחנן) שכתב לתרץ, דגם בעבר הירדן - עכ"פ טרם שכבשו וחילקו את ארץ ישראל - קיימו את מצות ישיבת ארץ ישראל בעבר הירדן,

שגם שם היה בכלל 'והורשתם את הארץ וישבתם בה', שהורישו שם את האמורי וגירשו וישבו בעריהם. עיי"ש. ועיין עוד בשו"ת תשב"ץ (חלק ג סימן קצח). עיי"ש.

שורש המחלוקת

והנה בפשוטו יסוד המחלוקת בין התוס' להרמב"ן הוא מהו גדר מצות ישוב א"י, האם זהו מצד עצם מעלת א"י דהוא יותר מקודש משאר מקומות, ויש מצוה 'בעצם' לישוב ולהתגורר בהם מחמת זה, או דהו מצד המצוות התלויות בה, ואי אפשר לקיים מצוות התלויות בארץ אם אין גרים שם, ולפיכך יש מצוה לגור שם. ד"ל דהרמב"ן סובר שזהו מצד מעלת א"י, ולכן זה נוהג בזמן הזה. ובזמן שאין את המצוות, משא"כ רבי חיים כהן סובר שזהו מחמת המצוות התלויות בה, ובזמן שאין אפשר לשמור ולהיזהר במצוות אלו, אין את המצוה של ישוב א"י. (ואפשר לדחות בפשטות, דשמן אף הרב חיים כהן דעתו הוא שמעלת א"י היא מעלת 'בעצם' משום קדושת א"י, אלא דכיון שאין יכולים ליהדר במצוותיה, לא שווה לקיים המצוה ולהיכשל באיסורים בא"י, או לסכן עצמו מחמת זה, ואין שום הכרח שבכח"ל לדעת הרמב"ן כן יהיה חייב לא"י. ואולי מלשון התוס' אינו נוהג בזמן הזה וגם עכשיו אינו מצוה לדור בא"י, נראה שבכלל אין המצוה נוהג בזמן הזה, ולא רק שלא כדאי לעלות כדי לא להיכשל באיסורים, או בסכנת הדרכים.) וכן רואים מהגמ' (ב"ב צא). דאיתא שם שיש איסור לצאת מא"י לחו"ל. עיי"ש. והרשב"ם (שם) כותב שזהו משום שמפקיע עצמו מן המצוות. עיי"ש. משא"כ הרמב"ן (במדבר פרק לז פסוק ג) כותב שזהו משום שלא ימאסו בנחלת ד', דמשמע שזהו מצד מעלת א"י בעצמה. עיי"ש. ויש לפלפל בכ"ז. ותן לחכם ויחכם עוד.

נפק"מ מהג"ל - האם בביקור בא"י מקיים מצוה

עיין בשלטי גבורים (שבועות פרק ג דף ח. מדפי הרי"ף) שכתב שאין מצוה כלל ללכת לארץ ישראל על מנת לשוב, ואפילו למד' דהאינא מצוה ללכת לא"י - היינו דוקא על מנת לדור, אבל ההליכה על מנת לצאת אין בה מצוה, דכי היכא דהציצא על מנת לשוב אינה עבירה, כך הליכה על מנת לשוב אינה מצוה, דעיקר ההליכה והציצא תלוי בדירה. עיי"ש. וראיתי שיש שהעירו שזה יתכן שפיר לשיטת הרמב"ן ודעימיה דסברי דמצות ישוב הארץ מצוה בפני עצמה היא, ואינה מכח קיום המצוות התלויות בה, וממילא יתכן לומר דכל שאינו מקיים הישיבה כראוי אין בזה שום קיום מצוה, ובזה שמבקר בא"י ודאי אין בזה שום ירושה וכיבוש, דהרי אינו משתקע שם. אבל לדעת התוס' ודעימיה דהמצוה היא רק כהיכי תמצא לקיים המצוות התלויות בארץ, יתכן לקיימם גם ע"י ביקור בא"י, עכ"פ כל זמן שהוא שם, ושוב יתכן לומר דגם ע"י ביקור איכא קיום מצות 'ישוב' לדעתם, ויש לחלק, ותן לחכם.

ועיין עוד בספר חרדים (פסק נט - שהביא בשם הרמב"ן) שאיכא מצוות עשה בכל רגע ורגע, ומשמע לפי"ז דגם ע"י ביקור מקיים המצוה. וזה דלא כמש"כ (ובפרט לשיטת הרמב"ן). וצ"ל שכוונתו הוא שלאחר הישיבה - אז יש קיום מצוה בכל רגע ורגע, וצ"ע.

ובשו"ת ארץ ישראל (דף טז) הביא ממרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שיש קיום מצוה בכל רגע ורגע, ומהאגדה הגדולה רבי אביגדור נבנצל שליט"א שג"כ סבר כן, ובביקור בא"י סוברים הגר"ח שליט"א והג"ר אביגדור נבנצל שליט"א שג"כ איכא מצוה. עיי"ש.

הלכה למעשה בכל הנ"ל

עיין בשו"ע (אבה"ע סימן עה סעיף ה - כדעת התוס') שמשמע מדבריו שבה"ז ליכא מצוה. (ועיין לקמן שנבאר דאף אם אין מצוה לעלות לא"י, עדיין אפשר לומר שלדור בא"י יש איסור לצאת לחו"ל). עיי"ש. ובבית שמואל (שם ס"ק כ - בשם פוסקים) חלק עליו. עיי"ש. ובפתחי תשובה (שם אות ו) הביא עוד ראשונים דגם בזה"ז איכא מצוה, אך סיים דתנאי אחד בעי, והוא שצריך יהיה לו מקום מוכן לפרנסתו בירושלם. עיי"ש. ועיין עוד בשו"ת אבני נזר (יו"ד סימן תנד אות יח). עיי"ש.

ובשו"ת אגרות משה (אבה"ע חלק א סוף סימן קכ) כתב: ובדבר שאלתך אם יש מצוה עכשיו לדור בא"י כהרמב"ן, או כהר"ח חיים בתוס' דאינה מצוה בזה"ז. ונה רוב הפוסקים סברי דהוא מצוה, אבל משום שאין זה בזה"ז מצוה חיובית שעל הגוף, דא"כ היה ממילא נמצא שאסור לדור בחו"ל משום שעובר על עשה, כמו שילבש שם של ד' כנפות בלב ציצית שיש איסור ללבוש כדי שלא יעבור על עשה דציצית וכו'. ולא הוזכר איסור זה אלא על הדר בא"י שאסור לצאת ע"מ לשכון בחו"ל (רמב"ם הלכות מלכים פרק ה הלכה ט), הא ודאי אינו איסור לאו. כי אם היה איסור גם לאנשי חו"ל היה ליה להרמב"ם לומר בתוס': 'אסור לשכון בחו"ל, וא"כ חזק בא"י הרע', ולשון הרמב"ם משמע דרק ליושבי ארץ ישראל יש איסור שאסרו חכמים. ומצד העשה - אינה חיובית, אלא כשדר שם מקיים מצוה. עיי"ש.

ועיין עוד בשו"ת אגרות משה (יו"ד חלק ג סימן קכב) שכתב לגבי מצות דירה בא"י: באתי לעורר שפלט"ל לא שייך שיהיה מצוה מתקנת דרבנן לדור בארץ ישראל אם נימא שליכא מצוה דאורייתא, דליכא שום טעם שבתקנתו כשבעוה"ז או מפורדים בגלות בכל העולם, שלרוב ישראל לא היה אפשר לקיים, וכידוע שכל השנים מאחר זמן התנאים היו דרים בא"י מתי מספר שלא הגיע מספרם אפילו לחלק אחד מאלף, ורק בזמננו אחר שנחרבה עיקר ישוב ישראל ע"י הנאצים והרדיפות על הדת ברוסיה - והתוספת לחלק חשוב מכלל ישראל. ואף אם נימא שבתקנתו - אין תקנתה כלום, דהרי לא נשטת לא רק

ברוב ישראל אלא אף במיעוט לא פשטו. ולכן הסוברים דאיכא מצוה - הוא מן התורה, ולהחלקים - גם מדרבנן ליכא מצוה, שייך רק לומר דאיכא מצוה וחשיבות. עיי"ש. ועיין עוד בספר קובץ תשובות (להגר"ש זצ"ל - חלק ב סימן יד). עיי"ש.

יציאה מא"י לחו"ל

עיין בגמ' (ע"ז ג). דללמוד תורה ולישא אשה מותר לצאת. עיי"ש. ובתוס' (שם ד"ה ללמוד תורה) מבאיר מחלוקת אם זהו דוקא לענין שתי מצוות אלו שוה חשבות, וכמו שנוקטים התוס' עצמם, או שזהו חידוש שאפילו על הני שתי מצוות דקולי מותר לצאת, וכל שכן לשאר מצוות. עיי"ש. ועיין בתפארת ישראל (קידושין פרק א משנה ז) שכתב דמהא דר' אסי יצא לחו"ל לקראת אמו (עיין גמ' קידושין לא) רואים שהעשה ד'כיבוד אב' דוחה האיסור של יציאה לחו"ל. עיי"ש.

ועיין במשנ"ב (סימן תקל"א ס"ק יד) שהביא שגם לשאר מצוות מותר לצאת. ואף התייר לצאת לחו"ל לראות פני חבירו או להרוויח, דחשיבי דבר מצוה שמותר לצאת בשביל זה. עיי"ש. וראיתי בשם הגרי"ש זצ"ל שמותר לצאת בשביל כיבוד אב ואם, או לשמח חתן, ואפילו לצאת בשביל להתפלל אצל קברי צדיקים לא רצה לאסור, ואמר שיש על מי לסמוך. עיי"ש.

ועיין עוד ברמב"ם (הלכות מלכים פרק ה הלכה ט) שכתב שאסור לצאת מארץ ישראל לחו"ל לעולם, אלא ללמוד תורה ולישא אשה וכו', ויחזור לארץ. עיי"ש. ובכסף משנה (שם) דייק דגם ההיתר ללמוד תורה ולישא אשה הוא רק בתנאי שיחזור לארץ, אבל אם זה להשתקע שם גם זה אסור. עיי"ש. ולפי"ז יוצא שכן א"י היא אסור לו יושב בת חו"ל, היכא דיש צד גדול שישתקעו בחו"ל. (ורבו האחרונים שדייקו דיוק מעין זה בדברי הרמב"ם - הלכות תלמוד תורה פרק ג הלכה ד, שכתב: היה לפני עשיית מצוה ותלמוד תורה, אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו - יעשה המצוה ויחזור לתלמודו. וצריך ביאור לשם מה הוסיף ויחזור לתלמודו. ופירושו שהכוונה שאם מתבטל רק ברגע עוסק במצוה - חייב להפסיק מלימודו, אבל אם זה מפרע לו לחזור ללימודו, והוא לא יחזור - ויש לדון מהו 'השיעור' בזה, אין מבטלין ת"ת למצוה זו וכו', ואפילו כשאי אפשר לעשות ע"י אחרים.)

ועיין עוד בספר שמחת המועדים (דף שצ) שהביא ששאלו להחזיר זצ"ל אם מותר לצאת מארץ ישראל לחו"ל למצוה שידוך (והאם צריך להיות בתנאי שיחזור לארץ - וכדברי הכסף משנה), ואמר שכל ההיתר לצאת לחו"ל בשביל לישא אשה היה בזמן חז"ל, כשתלכדי החכמים היו גרים בבבל, אבל היום שיש הרבה בנות יראות שמים פה בארץ - אין שום היתר בכלל לצאת לחו"ל כדי לישא אשה אפילו כדי לחזור. ועוד הביא שם מהפוסקים שלפי"ז גם בחור בן חו"ל שהחליט שרוצה לגור בארץ, שמכאן ולהבא לכאורה יהיה לו בעיה לשמוע לשידוך מבנות חו"ל - שיש סיכוי גדול שיצטרך בסוף לגור בחו"ל, והביא שהרבה פעמים ראה אצל הגרי"ש זצ"ל כאשר עלתה שאלה כעין זו על בן א"י שמוציאים לו שידוך מחו"ל, ויש סיכוי גדול שלבסוף יצטרך להשתקע בחו"ל, לא היה נייחא ליה להחזיר, אע"פ שלמעשה לא אסר את זה. עיי"ש.

ולמעשה, הכל לפי העניין, ותמיד צריך שאלת חכם (כי הרבה פעמים בזמננו, שידוך לבחור או לבחורה כלול בתוכו שר של 'פיקוח נפש' - שדוחה כל התורה כולה, או שהלמוד שלו יהיה יותר טוב, וא"כ זה בעצמו היתר לצאת ולהשאר בחו"ל, והמבין יבין).

נישוק עפר הארץ - ההנהגה הראויה בזה

עיין בגמ' (כתובות קיב). שרבי אבא היה מנשק כיפי (סלעים) דעכו. עיי"ש. וברמב"ם (הלכות מלכים פרק ה הלכה ו) כתב ש'גדולי החכמים' היו מנשקין על תחומי ארץ ישראל, ומנשקין אבניה, ומתגלגלין על עפרה. וכן הוא אומר: 'כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו'. עיי"ש.

ובספר משאת המלך (סוף מסכת כתובות - וגם מובא בספר עובדות והנהגות לבית בריסק חלק א דף שמב) מובא מעשה ששאלו את הגרי"ש זצ"ל מדוע לא נישק את אבני ארץ ישראל כשנכנס לארץ הקודש וכדברי הגמ' והרמב"ם הנ"ל. וענה בענוותנותו, שהרי כתב הרמב"ם 'גדולי החכמים', ולא כל אדם ראוי לעשות כן, אלא מי שבאמת מרגיש הקדושה.

ושאל אחד את הגאון הגדול רמ"ד הלוי סאלאוויצקי שליט"א (לרפ"ש בקרוב) מדברי הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק י הלכה ט) שכתב שגדולי החכמים היו נותנין פרוטה לעני קודם כל תפילה ואח"כ מתפללים, שנאמר: 'אני בצדק אחזה פניך'. וא"כ וכי נאמר דאנן לא נעשה כל מושם שכתוב בהלכה שרק 'גדולי החכמים' נוהגים לעשות כן?!. וענה דאין זו קושיא, כיון דגבי לתת לעני קודם התפילה עכ"פ מקיים הוא מצות צדקה, משא"כ לגבי לנשק את אבני ארץ ישראל שנשיקת אבנים גרידא אינה כלום - אא"כ מרגישים בקדושת הארץ, וזה נמצא בגדולי החכמים וכיוצ"ב.

ובאמת מצינו ברמב"ם בכמה מקומות שכתב הלכות שנהגו גדולי החכמים, ובחלק מהם כתבו פוסקים שיש לכל אחד לנהוג כן לכתחילה, ובחלקם הוא הנהגה רק ליחידים ואין לאחרים לנהוג כן. ועיין בספר חשוך חמד (להגאון הגדול רבי יצחק זילברשטיין שליט"א - כתובות דף תרסא) שליבן את העניין, וביאר את כל אחד ואחד מהם, והסיק שם שאין בנישוק הארץ מצוה בפני עצמה, אלא יש בזה ענין של חיוב ארץ ישראל לבעלי דרגה גבוהה שמרגישים בנישוק חיוב הארץ.

ד. עיין בספר חכו ממתקים (חלק א דף נז) שפערם שאל נהג מונית להגרש"א זצ"ל מדוע אינו נוסע לחו"ל. והשיב לו - הנה אני נמצא בחו"ל, אני עוצם את העיניים שלי ורואה את לונדון, את פריז, ניו יורק, הכל, בניינים גבוהים, אנשים אצים-רצים. על מה ולמה אפוא צריך אני לטוס לחו"ל. עיי"ש.

ה. עיין במחצית השקל (כאן סי' ז) שכתב דלא מבטיא שיצא למזונות כשאין לו מזונות, ויצא לחזר אחר מזונותיו, דוודאי שרי. אלא אפילו יצא להרויח דהיינו שיש לו נכסים הרבה ויוצא כדי להרויח יותר - אפילו הכי שרי. והביא ראיה לדבריו מרש"י. עיי"ש. ועיין עוד במשנ"ב (סימן רמח"ס"ל דף) לעניין היוצא בשיירה תוך שלשה ימים ללשבת, שהיוצא להרויח אף שיש לו מזונות נחשב כיוצא לדבר מצוה. עיי"ש.

ו. שמעתי מהגאון רבי מאיר שמחה אויערבאך שליט"א (חבר הבר"ץ דעיריית ביתר עילית - וראש כולל להוראה, ובעמ"ס אמרי שמחה על מסכתות הש"ס) שכאשר אביו הגדול זצ"ל - מרן הגרש"א זצ"ל ישב שבעה על הרבנית ע"ה, מישהו אמר להגרש"א ע"ה - 'שלי ושלכם שלה הוא' (עיין בגמ' נדרים דף ג - דהיינו שכל מה שיש להגרש"א זצ"ל ולתלמידיו הוא בזכותה). ואמר את זה כמה פעמים - עד שהגרש"א זצ"ל הגיב, ואמר שמעתי - 'אמנם זה לא 'מדויק', כי הרי רבי עקיבא התחיל כלום, ובאמת 'כל' התורה שלו היה שלח וצבותה (וממילא גם יש לה את חזקת של כל התלמידים שלו), אמנם אני מקווה שלא הייתי עם הארץ גמור לפני תחנותי, עכ"ת"ד.

ורואים מדבריו שמה שכולם רגילים לציטט גמ' זו 'שלי ושלכם שלה הוא' - וכדי לתת הודאה וכו' לנשיהם, הוא יכול להיות רק בציור של רבי עצמו - מקורו של ביטוי זה, והרי באמת כל התורה שלו היה בזכותה. משא"כ בחור ישיבה 'סנטגרט' (בזמננו שמתחתן, זה לא מדויק ואמיתי לשבח את אשתו חז"ל זו, כי הרי היה לו עכ"פ הרבה לפני שהתחתן, וא"כ אי אפשר לומר 'שלי ושלך' שלה היא' (שמשמע שהכל בזכותה), ואפילו שיש לאשה הרבה זכות וחלק בתורה שלו, אמנם אי אפשר לדמות את זה למימרא וביטוי זה. וכנראה מחמת מדת 'האמת' שהיה אצל הגרש"א זצ"ל, לא היה יכול לסבול משוה שלא היה 'מדויק' ואמיתי' (ובפרט בדברי חז"ל).

ז. ועיין עוד שם שהיה שהרב מפוניב"ז זצ"ל נישק את אדמת ארץ ישראל בכניסת שנת המשיטה, ואמר: 'גוט שבת אדמת הקודש'. ושרבי ברוך בער זצ"ל נישק מנעול שהיה על גבי מפעל שהיה סגור לכבוד שבת קודש.

ובמובן שהנהגות כגון אלו מותרות רק לאנשים בעלי דרגות גבוהות, ושהם גם בעלי הרגשה שמרגישים בנישוק זה את חביבות הענין. ואדם אחר שיעשה כן אינו מקיים בזה שום ענין.